

BİR MORAL DÜZENLEME BİÇİMİ OLARAK MEDENİ KANUNUN AİLE HUKUKUNUN ARKEOLOJİSİ

Betül YARAR

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doçent. Dr.

ARCHEOLOGY OF THE FAMILY LAW OF THE CIVIL CODE AS A FORM OF MORAL REGULATION

The process of the construction of a modern legal system cannot be detached from the history of modernization in Turkey. The issue of women's rights and social status and the public debate surrounding the same matter has been formed also within the same wider context of modernization. The 1926 Civil Code (including a family law), as the first secular Civil Code in Turkey that has many articles concerning women's new social status as citizens of the established nation state, has special importance. Today, the process that started in the 1920s concerning the improvement of legal rights and status of women is at a new stage. This is marked by the radical amendments that took place in 2001 in the Civil Code and its Family Law, which had never been radically reformed before. This article aims to provide its readers a context sensitive discursive and textual analysis of these changes, from a perspective aiming to evaluate their consequences for women's social identities and status in Turkey. For that reason, it can be argued that the analysis has an 'archaeological' (in Foucauldian sense) characteristic. The theoretical framework of this study is framed primarily by Alan Hunt's 'theory of constitutive law'.

Keywords: Sociology of Law, Civil Code, Family Law, Women's Rights, Gender, Modernisation Process in Turkey, Alan Hunt..

BİR MORAL DÜZENLEME BİÇİMİ OLARAK MEDENİ KANUNUN AİLE HUKUKUNUN ARKEOLOJİSİ

Özet: Türkiye'de modern yasal sistemin kurulması modernleşme tarihi ile iç içe geçen bir süreçtir. Kadınların toplumsal konumları ve yasal hakları meselsi ve bu konuda yapılan tartışmalar da aynı geniş bağlam içinde şekillenmiştir. 1926 tarihli Medeni Kanun, Türkiye'de yürürlüğe giren ilk laik Medeni Kanun olması ve kadınların kurulan ulus devletin vatandaşları olarak yeni toplumsal statülerine dönük pek çok maddeyi içeriyor olması nedeniyle, özel bir öneme sahiptir. Kadınların yasal hakları ve statüleri açısından 1920'lerde başlayan bu süreç bugün yeni bir aşamadır. Buna damgasını vuran en önemli gelişmelerden bir de ilk kez 1926 yılından günümüze kadar köklü bir değişim geçirmemiş olan Medeni Kanun içindeki Aile Hukukunda 2001 yılında yürürlüğe giren köklü değişikliklerdir. Bu yazıda, bu değişiklikler, bunların kadınların toplumsal konumları ve toplumsal kimlikleri açısından sonuçlarını değerlendirmek üzere ve bağlam duyarlı bir biçimde, söylemsel ve metinsel olarak analiz edilmektedir. Bu nedenle bu incelemenin 'arkeolojik' (Foucaultcu anlamda) bir nitelik taşıdığı da söylenebilir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini ise öncelikle Alan Hunt'ın 'kurucu hukuk kuramı' belirlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Sosyolojisi, Medeni Kanun, Aile Hukuku, Kadın Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Türkiye'de Modernleşme Süreci, Alan Hunt.

I. GİRİŞ

Aile Hukuku, toplam dört kitap içeren Türk Medeni Kanunu'nun ikinci kitabını oluşturur. Bu nedenle Türk Aile Hukuku'nun tarihi Medeni Kanunun tarihinden ayrılamaz. Türkiye'de aile ile ilgili ilk yasal düzenleme 1917'de yürürlüğe giren kanun kuvvetindeki Hukuk-u Aile Kararnamesidir. Ancak bu kanun İslamcı muhafazakarların ve azınlıkların tepkisi sonucunda 1919'da yürürlükten kaldırılmıştır [1]. Cumhuriyet kurulduktan sonra da aile hukukuna dair modernleştirme girişimleri meclis içinde yer alan İslamcılarının tepkileri nedeniyle engellenmiştir. Mecliste yer alan muhafazakarların tasviyesinden sonra, Medeni Kanun bu konudaki ilk seküler yasa olarak 1926'da yürürlüğe girmiştir. Türk Medeni Kanunu İsviçre Medeni Kanunu'nun (mal rejimi yasasındaki bazı maddeler hariç) neredeyse kelime kelime aynısıdır [2]. Pek çok açıdan erkek egemen toplumsal değerlerin ve ataerkil aile

yapısının devamlılığını öngören yasa, günümüze kadar köklü bir değişime uğramamış ve 2002 yılına kadar reform için atılan adımlar (1951, 1971 ve 1984) hep sonuçsuz kalmıştır. Bu yazıda, özellikle 2002 yılında yürürlüğe giren Aile Hukuku'nun kadın-erkek eşitliği ve kadının toplumsal kimliği açısından sonuçları tartışılmaktadır. Gerçekleştirilen yasal değişiklikler sadece 1926 yılından bu yana gerçekleştirilmiş en köklü reformu değil, yasal düzlemde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını amaçlıyor olmasıyla da incelenmeye değer bir nitelik arz eder.

Çalışmanın ilk bölümünde genel kuramsal çerçeveye ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda özellikle Hunt'ın "kurucu hukuk kuramı"na odaklanılmaktadır [3]. Hunt'ın kuramı hukukun disipline ve kontrole dayalı yaptırımcı yönlerinin yanı sıra, kurucu özelliklerini vurgular. Buna göre hukuk basitçe devletin ya da iktidarın bir aygıtı değil, siyasal mücadelelerin bir alanıdır. İkinci bölümde,

medeni kanun çerçevesinde gerçekleştirilen reformu ve bu alandaki siyasi mücadeleleri mümkün kılan toplumsal koşullara kısaca değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise reform sürecine yön veren siyasi projeler/söylemler Aile Hukuku ile ilişkisi açısından incelenmektedir. Bu nedenle üçüncü bölümde ilk olarak 1980'ler ve 1990'lar döneminde ikinci dalga kadın hareketinin kadın-erkek eşitliği konusunda değişen söylemleri ve pratikleri, ikinci olarak da Medeni Kanununun 1999'da meclise sunulan taslak hali üzerinde yürütülmüş olan tartışmalar gözden geçirilmiştir. Makalenin son bölümünde, yürürlükte olan Aile Hukuku bir moral düzenleme biçimi olarak ve kadın-erkek eşitliğini sağlamak adına getirdiği moral normlar açısından incelenmektedir. Bu bağlamda özellikle 1926 Medeni Kanuna kıyasla nelerin değiştiği ve yeni yasal düzenlemeler, bu maddelere son hali verilirken ortaya çıkan tartışmalar ve farklı söylemler arasındaki müzakereler çerçevesinde ele alınmıştır. Kısaca amaçlanan bir anlamda Aile Hukukunun arkeolojisidir. Bu arkeolojik çalışma sonucunda ortaya konmak istenense, yasal düzenlemenin öznelerine önerdiği ideal aile modeli ve toplumsal kimliktir.

II. KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM: HUNT'IN KURUCU HUKUK KURAMI VE SÖYLEM ANALİZİ TEKNİĞİ

Öncelikle bu çalışmayı çerçeveleyen temel kuramsal yaklaşımın, Hunt'ın "kurucu hukuk kuramı" (the theory of constitutive law) olduğunu belirtelim [3]. Hunt bu yaklaşımını bir kaç kuramsal ilkedен hareketle geliştirmiştir.

-Hukuk sosyal ilişkilere dışsal olmayıp, tüm sosyal ilişkilerin bir boyutu veya ögesidir.

-Hukuk salt yaptırımcı veya cezalandırıcı olmayıp, aynı zamanda kurucudur.

-Hukuk çeşitlilik ve çoğulluk arz ettiği için, tekil ve bütünlüklü bir oluşum olarak ele alınmaz.

-Ancak bu, devlet-yasanın merkezileştirici ve bütünlüştürücü yönünü (bu hiç bir zaman tam olarak gerçekleşmese de) göz ardı etmemize neden olmamalıdır.

Bu ilkeleri ilişkilendiren temel yaklaşımlar ise Gramsci'nin hegemonya kuramı ve Foucault'nun iktidar kuramıdır [4]. Fakat bu yazıda Hunt'ın kuramının Gramscian içeriği yazarın orjinal çalışmalarında olduğundan daha çok öne çıkarılmıştır [3]. Hunt bu iki yaklaşımı hukuk üzerine yaptığı çalışmalarına taşırken, yeni kavramlar da geliştirir. Bunlar arasında Hunt'ın yaklaşımını çerçeveleyen en temel kavramlardan biri "düzenleme"dir.

Hunt, devlet, hukuk ve iktidara odaklanmaya yönelik vurgunun, önemli ölçüde düzenleme yoluyla

gelişen ve şekillenen yönetişim süreci fikri etrafında kurgulanmasını önerir [4]. Hunt'ın yönetim-zihniyeti (governmentality) ve yönetişim (governance) kavramlarını tercihinin sebebi, Foucault'nun bu kavramları devletle sınırlandırılmış olan klasik yönetim kavramına alternatif olarak ve devlet alanı dışında etkinlik gösteren modern yönetim biçimlerini ortaya koymak için geliştirmiş olmasıdır [5]. Foucault'nun modern yönetim zihniyeti kavramına benzer bir kavram olarak Gramsci'nin "geniş devlet" (the expanded state) kavramı da incelenebilir [6]. Bu çerçevede yönetişim ve yönetim zihniyeti kavramları, bilgi-iktidar ilişkisine ve kurumsallaşmış uzmanların (toplumsal formasyonların ve toplumsal özneler olarak bireylerin kuruluşunda) işlevlerine vurgu yapar. Aynı kavramlar bireylere dışsal ve zora dayalı iktidarın ötesinde, bireyin özne olmasını ve "kendi kendini yönetimini" mümkün kılan mekanizmaları da ima eder. Bu da Foucault'nun kendine kendine bakma (care of the self), benlik teknikleri (techniques of the self), kendi kendini yönetme (government of the self) gibi kavramlarıyla açıklamaya çalıştığı bir durumdur. Yönetişim iktidar ilişkilerinin daha yerel biçimlerine odaklanan bir kavramsa da, bu iktidarın devlet içinde veya çevresinde yoğunlaşmış haline göre tanımlanan yönetim kavramının dışlandığı anlamına gelmez [7]. Toplumsal kuruluş ve dönüşüm hem iktidarı yerleşip çoğullaştıran, hem de merkezileştirip bütünlüştüren dinamiklerin birlikte etkinlik gösterdiği iki yönlü bir süreçtir. Bu anlamda, Hunt'a göre, iktidarın yoğunlaştığı alan olarak devletin araştırmamızdaki yeri korunmalıdır. Devlet kuramı alanında tanınmış bir isim olan Jessop da bu yorumu destekler. Burada Jessop, Poulantzas ve Gramsci bağlantısıyla, siyaseti iktidarla ilişkilendiren ve global projeleri görmezden gelen Foucault'nun kuramını kapsayarak aşmaya girişir [8].

Bu geniş anlamıyla hukuk, yönetimin veya yönetişim süreçlerinin bir parçası ve iktidar mücadelesinin bir alanı olarak ele alınabilir. Bir başka deyişle hukuksal etkinlikler devlet-sivil toplum ve kamusal-özel alan karşılığını aşan yönetimin ve iktidar ilişkilerinin geniş alanıyla ilişkilidirler. Böylece hukuk hem gündelik yaşam siyasetiyle hem de devlet içinde ve dışında yoğunlaşmış iktidar mücadelesiyle ilişki içinde ele alınması gereken bir olgu halini alır.

Bütün bunlara bağlı olarak Hunt hukukun düzenlemenin özgün bir biçimi olduğunu belirtir [3]. Bir **düzenleme biçimi** en azından beş önemli unsura sahiptir: düzenleme nesnesinin tanımlanması, düzenleyici ajanlara iktidar bahşetme, karar-prosedürlerinin belirlenmesi, politikanın amaçlarının belirlenmesi ve ödül ve cezaların bölümlenmesi. Kendisi özgün bir düzenleme biçimi olan legal düzenlemeyi, düzenlemenin genel alanına yerleştirmek için onun diğer düzenleme biçimleriyle ilişkisinin ve etkileşiminin ortaya konulması gerekir. Bu noktada farklı düzenleme biçimleri arasındaki ilişkinin "görelî otonomi" ilkesine dayandığını unutmamak

gerekir. Genel tanımıyla düzenleme öznelere veya çıkar gruplarının amaçlarına bağlıdır. Ancak, farklı düzenlemeler arasındaki rekabetçi ve çelişkili etkileşimin sonuçlarının ne olduğu, tarihsel ve ampirik bulgulara bakılarak anlaşılabilir. Hunt düzenlemenin çeşitli aşamalarından bahseder ve ilk olarak **düzenleme nesnesinin** inşasına değinir. Düzenleme nesnesinin seçimi (selection) veya dışarıda bırakılması (deselection) siyasi mücadelenin temel alanlarından biridir. Düzenlenen nesnelere verili veya hazır değildirlir, onlar çok yönlü aktif süreçlerin sonuçlarıdır. Foucault'nun şeylerin farklı söylemsel pratikler yoluyla mümkün kılınması olarak yorumladığı bu olgu, onun daha sonraki çalışmalarında iktidar mücadelelerinin yeni nesnesi olan cinsellik, cinsiyet ve beden konularına odaklanmasının alt yapısını oluşturur [9]. Hunt düzenleme nesnesi olarak ortaya çıkan ve tarihe mal olmuş konulardan kürtaj, *gay* hakları, alkol ve uyuşturucu üzerine Batı'da yaşanan tartışmalar ve mücadeleleri örnek olarak verir. Bir toplumsal olgu veya pratik çalışılabilir, nicelleştirilebilir veya ölçülebilir hale geldikten sonra düzenlenebilir hale gelir. Bunun dışında Hunt **düzenlemenin ajanları** üzerinde durur. Bunlar bilginin toplanması, gözetim ve denetimin yapılması, raporların tutulması, gerekli faaliyetlerin yürütülmesi ve benzeri pek çok etkinlikten sorumludurlar ve onlara bu yetkinin bahşedilmesi, düzenlemenin ikinci aşamasıdır. Üçüncü aşama **düzenleme bilgisinin oluşturulması** aşamasıdır. Düzenlemenin bilgisini kurmak düzenlemeden önce gelir. Buna göre neyin düzenlenmesi gerektiğini, düzenlemenin nasıl yürütülmesi veya yapılması gerektiğini belirleyecek stratejilerin, tekniklerin ve politikaların ortaya konması belirli bir bilgi birikimini gerektirir. Düzenleme bir kez uygulanmaya başlanınca, sonuçlarına dair verilerin toplanması ise yeni bir bilginin ortaya çıkmasına neden olur. Bu bilgi uygulamada olan tekniklerin geliştirilmesi için önemlidir. Bilginin toplanmasında etkinlik gösteren ve bilgiye kaynaklık eden kurum ve kuruluşlar çok çeşitlilik gösterir. Hunt'ın da belirttiği gibi bilgi toplamak için işletilecek mekanizma türlerinin kendileri bizzat siyasi sorulardır. Dördüncü aşama **düzenleme stratejilerinin ve tekniklerinin oluşturulması** aşamasıdır. Düzenleme bilgisi düzenlemenin nesnesi ile düzenleme stratejilerini ilişkilendirir. Bilgi toplama düzenleyici siyasa ve stratejilerin formüle edilmesinde merkezi bir rol oynar. Düzenlemenin teknikleri ise bilgiyi prosedürlere, kurallara ve tüzüklere dönüştürür.

Moral düzenleme, yasal düzenleme biçimlerinden birisidir. Yeni bir toplumsal formasyona geçiş farklı bir moral düzenlemeyi de gerektirir. Bu anlamda düzenleme bilgisi salt nasıl davranılacağına rasyonel kriterlerini değil, moral normlarını da ortaya koyar. Moral düzenlemenin altında yatan düşünce insanların doğal olarak toplumsal varlıklar olmadıkları, ama belirli

yetilerinin ortaya çıkarttığı kapasitelerinin olduğudur. Bu açıdan moral düzenleme bütün düzenlemelerin az ya da çok içerdiği bir unsurdur. Ancak bir düzenlemenin moral bir düzenleme olabilmesi için, o düzenlemenin ortak bir yapı arz eden söylemleri kullanıyor olması gerekir [3]. Moral söylemler **ahlaklaştırılmış bir özne ile ahlaklaştırılmış bir nesneyi** ve **pratikleri** birbirine bağlar. Moral düzenlemeler (özne ve uygulamalar gerekli düzenlemeye tabi değillerse eğer) ortaya çıkacak olumsuz toplumsal sonuçları ortadan kaldırmak iddiasıyla uygulanırlar. Bu anlamda moral düzenleme moraliteden (morality) çok moralleştirmeyle (moralization) ilgilidir [3]. Örneğin moral bir düzenleme olarak çocuk bakımı, moralize edilmiş özne olarak anneyi veya ebeveynleri ve moralize edilmiş nesne veya hedef grup olarak çocukları, bir pratikler seti olarak kişilik-egitimi, okula-devamlılık gibi uygulamaları, korkulan toplumsal sonuç olarak da kötü sosyalleştirilmiş çocukları, disiplinsiz işçileri, vb içerir [3]. Hunt moral düzenlemenin diğer düzenlemelerden farkını ortaya koymak için yoksulluk örneğini verir. Yoksulluk tarihsel olarak moral düzenlemenin önemli bir alanıdır. Ancak bunun nedeni yoksulluğun doğası gereği moral bir konu olmasından kaynaklanmaz. Nitekim 19. yüzyılın sonunda işsizliğin keşfedilmesiyle yoksulluk bireysel yanlışlardan çok, ekonomik süreçlerin bir sonucu olarak algılanmaya başlamıştır. Yeni-sağın yükselişiyle refah toplumu ve refah avcılarına yönelik eleştirilerin artması sonucunda, günümüzde bu konu yeniden moral alanın bir parçası olarak ele alınmaya başlamış ve moral düzenlemelere geri dönmüştür [4].

Kısaca bu çalışmada, Hunt'ın yukarıda betimlenen kuramsal çerçevesinden yola çıkılarak, Türk Aile Hukuku, içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal koşulların ve siyasal mücadelelerin bir ürünü olarak ele alınacaktır. Buna uygun olarak bu alanda yapılan hukuksal reformlar incelenirken kullanılan yöntem ise toplumsal koşullara duyarlı bir "söylem analizi" tekniğidir. Burada hukuksal metinler hem belirli pratiklerin ürünü olarak, hem de kısmen aile içi kadın-erkek ilişkilerini düzenleme gücü olan uygulamalar ya da pratikler olarak ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada Türk Aile Hukuku'nun değişimini ve reformlar üzerine yapılan siyasi tartışmaları ortaya koymak üzere kullanılan kaynaklar şunlardır: 1926 yılında yürürlüğe giren ve 2002 yılına kadar yürürlükte kalmış olan Medeni Kanun (2001); 1999-2001 yılları arasında konuyla ilgili olarak değişik gazetelerde yayınlanmış olan haberler; aynı tarihler arasında değişik kuruluşların (örneğin TÜSİAD, Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, KASUM, vs.) internet sitelerinden elde edilen dokümanlar; Medeni Kanun Tasarısının taslak metni (2001) ve en son yürürlüğe giren Medeni Kanun (2002).

III. DÜZENLEME NESNESİNİN İNŞASI: 2002 MEDENİ KANUNUN REFORMUNU MÜMKÜN KILAN ULUSAL VE ULUSLARARASI SOSYO-POLİTİK KOŞULLAR

Bu bölümde, aile içi ilişkilerin kadın-erkek eşitliği ilkesine göre yeniden düzenlenmesi için, bir düzenleme biçimi olarak Medeni Kanunda yapılan reformları mümkün kılan toplumsal ve siyasal koşullara değinilecektir. Buna göre Hukuki düzenlemenin nesnesi "Aile içi ilişkiler"dir. Böyle bakıldığında, reformu mümkün kılan koşullar altında aynı zamanda "aile içi ilişkiler" düzenlemenin nesnesi olarak inşa edilmiş ve bu bağlamda kadın-erkek eşitliği ilkesi yeniden tartışılmıştır. Ayrıca düzenlemenin (reformla ilgili olan kısmı için işlev gösterecek olan) ajanları da aynı koşullara bağlı olarak şekillenir.

Batıda II. Dünya savaşından sonra gelişen refah toplumu ve savaş-sonrası uzlaşımın krizi ve dağılmasıyla beraber ve özellikle 1970'ler ve 1980'ler neo-liberal söylemler, stratejiler ve yeni-sağ rejimlerin egemenlik kurmaya başladığı yıllar olmuştur [10,11]. Dünya ölçeğinde yaşanan bu değişim kısa sürede Türkiye'de de yankısını bulur ve siyasi güç dengesi ve toplumsal zemin sağa doğru kaymaya başlar. Modernliğin girdiği yeni krizin belirginleştiği ve siyasal uzlaşma zemininin Sağ'a kaydığı son yirmi yılda, yaşanan değişimi yapısal-kurumsal ve toplumsal özellikleri açısından ele almak bu makalenin amacını aşmaktadır. Ancak şunu belirtelim, bilindiği gibi kadın sorununa dair tartışmalar modernleşme sürecinde ortaya çıkmakta olan devlet biçimlerini meşrulaştırmak için yeni ideolojiler arama sürecinde biçimlenmişlerdir [12] ve modernleşme sürecinin ilk döneminde şeriat savunucularından İslam'dan kopuşu yeğ tutan reformistlere kadar herkes nasıl kadınların konumunu toplumun ahlaki esenlenişinin bir göstergesi olarak kullandıysa [13], modernliğin günümüzde girdiği yeni kriz döneminde de benzer bir durum söz konusudur. Medeni Kanun'da (bundan sonra MK) gerçekleştirilen reformu, yeni bir toplumsal formasyonun oluşum sancısına paralel olarak günümüzde belirginlik kazanan ve kadının toplumsal kimliği üzerine yapılan tartışmalar çerçevesinde ele almak bu açıdan geçerli bir yaklaşımdır.

MK'da ilk köklü değişiklik girişiminin tarihi 1951'e kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren 1971 ve 1984 yıllarında aynı girişim tekrarlandıysa da, MK değişikliği esas olarak 1990'ların sonunda gündeme gelmiştir. 1994-1998 yılları arasında yürütülen çalışmalardan sonra tasarı 1999 yılında Meclise gönderilmiş ve 2002 yılında 57. koalisyon hükümeti zamanında yürürlüğe girmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'de devletin giderek daha fazla merkezileştiğini ve askeri-polisiye güçlerin etkinliklerinin daha da ön plana çıktığını ileri sürmek mümkündür. Toplumsal kalkınma

ve adalet fikrinin yerini neo-liberal ilkelere bıraktığı bu yıllarda, hükümetler serbest piyasa ekonomisi ile otoriter devlet biçiminin iç içe geçmesine dayanan politikaları uygulamaya sokmuşlardır. Bu çerçevede demokratikleşme ve toplumsal refah gelişmemiş, aksine ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler daha da artmıştır. Ayrıca devletin topluma yaklaşımını genel refahın sağlanması arzusu değil, daha çok otoriter rasyonalite belirlemiştir. Bu noktada sorulması gereken soru, toplumsal ve kurumsal yapılar da giderek belirginleşen muhafazakarlaşmaya rağmen, MK'daki köklü reforma hangi toplumsal güçlerin ve dinamiklerin yön verdiğidir. Toplumsal koşulların demokratikleşme yönünde gitmediği ve hükümet ortakları olan DSP, ANAP ve MHP'nin konuya yaklaşımlarının oldukça çelişkili ve farklı olduğu düşünülünce, değişikliği mümkün kılan koşulların hükümetin iç politikasıyla doğrudan ilişkili olmadığı fikri öne çıkar. Bu bağlamda, öncelikle 1980'lerde kadın hareketinin reformu zorlayan bir itici güç olarak yükselişinden söz etmek mümkün görünmektedir.

MK'nın reformuna yön veren genel toplumsal sürece damgasını vuran temel koşul eğer modernizmin krizi ise, bu krize tepki olarak gelişen tek siyasal dinamik yeni-sağ olmamıştır. Aynı dönemde, tıpkı yeni-sağ siyasal projesinde olduğu gibi, Türkiye modernizminin eleştirisi üzerinde yükselen farklı toplumsal hareketler de olmuştur. Bunlardan biri de 1980'lerde canlanan ikinci dalga kadın hareketidir. 1980'lerde oldukça gevşek örgütler ve ilişkiler içinde var olan feminist grupların gerçekleştirdikleri eylemler, 1990'lı yıllarda yerlerini çeşitli biçimlerde kurumlaşma eğilimlerine ve isteklerine bırakmışlardır [14,15]. Böylece 1980'lerde ortaya çıkan feminist politika önerileri, 1990'larda kamu politikaları haline getirilmeye çalışılır. Kurumsallaşma kamu politikalarının içine sızma (gender mainstreaming) [16] ve sivil toplum içinde kadın örgütlerinin sayısının ve çeşidinin artması [17], küresel kadın hareketini de arkasına alan feminist hareketin, 1990'lardaki kamusal etkisinin ve gücünü arttırdığını göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu açıdan ikinci dalga kadın hareketinin yasal değişim taleplerinin ve kazanımlarının altını çizmek gerekir. 2001'de "Medeni Kanun Değişiklik Tasarısı"nın yasallaşmasına yönelik olarak TBMM'de yürütülen lobi çalışmalarında da kadın örgütlerinin etkili olmaları bu açıdan şaşırtıcı değildir. Kadın gruplarının bu yöndeki çalışmaları esasen 1994 yılında başlamış ve yaklaşık dört yıl sürmüştür [18].

Kadın hareketinin hukuk mücadelesi ve aynı hareketin genel toplumsal etkisi dışında, yasal reformu mümkün kılan siyasal-toplumsal koşullar açısından bir diğer önemli gelişme, ulusal siyasete yön veren küreselleşme süreci ve Türkiye'nin küresel kapitalizmle eklemlenme girişimidir. Kadın gruplarının ortak çalışmaları ve talepleri sonucunda yapılan değişiklikler yasanın reformu için atılmış ilk ve önemli adımlarsa da,

yasanın bütünlüklü olarak değişimini öngören süreç, 1990'ların ortasında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği çerçevesinde resmîyet kazanır. Daha sonra 57. Koalisyon Hükümeti döneminde, büyük tartışmalar ve müzakereler sonucunda yasal reforma son şekli verilir ve 2002 yılında yeni MK'nun yürürlüğe girer. Dolayısıyla yasal reform Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik talebiyle gelişen siyasal sürecin bir parçasıdır. Bu bağlamda uluslararası örgütlerin ve özellikle BM ve AB'nin kadın-erkek eşitliği konusunu gündemlerine almış olmaları ve Türkiye'nin AB'ye adaylığı sürecinde bu yapı ve örgütlerin belirttiği ön şartları yerine getirmesi zorunluluğu önemlidir.

IV. DÜZENLEME BİLGİSİNİN VE STRATEJİLERİNİN OLUŞTURULMASI: DÜZENLEME AJANLARININ MEDENİ KANUN DEĞİŞİKLİĞİYLE İLGİLİ FARKLI SÖYLEMLERİ

İlk haliyle 1130 madde içeren Medeni Kanun tasarısı 1027 esas ve üç yürürlük maddesinden oluşmaktadır. Medeni Yasa Tasarısı yürürlükte olan yasaya şekil, ifade ve esas bakımından yenilikler getirmektedir. Şekle ve ifadeye yönelik değişikliklerden en önemlisi dilde arılaşmıştır. Esasa ilişkin yenilikler ise Aile Hukuku alanında olup, özellikle kadın-erkek eşitliğini zedelediği düşünülen hükümlerde yapılmıştır. Bu durum *Genel Gerekeç*'de şöyle ifade edilmiştir:

"Değişikliklerin en önemli ve oldukça büyük bir kısmı aile hukuku alanında ve özellikle kadın-erkek eşitliğini zedelediği iddia edilen hükümlerde yapılmış, böylece bütün modern hukuk sistemlerinde benimsenmiş olan ve yürürlükteki Kanunda da büyük ölçüde yer verilmiş bulunan 'eşitlik ilkesi', yeni düzenlemeyle daha da pekişmiş, bu ilkeye ters düşen düzenlemelerin hepsi değiştirilmiştir." Genel gerekeç, [19].

Bir başka deyişle, değişikliklerin dayandırıldığı temel ilke kadın-erkek eşitliği ilkesidir. Bu bağlamda gerçekleştirilen reformlara yön veren temel ajanlar hükümet içinde yer alan partiler ve partilerini mecliste ve komisyonda temsil eden milletvekilleridir. Bu ajanların söylemi aşağıda reformist ve muhafazakar olarak iki ayrı cephe içinde incelenecektir.

Bunun dışında 2002'de yürürlüğe giren Medeni Kanun tasarısı üzerine 1994-98 yılları arasında yürütülen çalışmalara bazı sivil toplum kuruluşlarının ve Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü gibi resmi kurumların temsilcilerinin, kimi üniversitelerin hukuk fakültelerinden gelen öğretim üyelerinin, Ankara ve İstanbul Barosu gibi meslek kuruluşlarının aktif olarak katıldığı bilinmektedir. Bu çalışma sonucunda oluşturulan yeni MK tasarısına 1971 ve 1984 tasarıları da örnek teşkil

etmişlerdir. Ayrıca oluşturulan tasarı 1999 yılında Meclise sunulduktan sonra ve özellikle 2001 yılı içinde tasarının yasalaşmasına yönelik olarak TBMM'de yürütülen lobi çalışmalarında da kadın örgütleri ve feminist örgütler etkili olmuşlardır [18].

Yeni Medeni Kanunun tasarlanması ve yürürlüğe girmesi sürecinde, sivil toplum kuruluşları ve devlet içinde yer alan kurumların temsilcileri (özellikle KSSGM, çeşitli Barolar ve Barolarda yer alan kadın grupları ve barolar dışında yer alan kadın grupları), hem düzenleme için gerekli bilginin üretilmesine katkıda bulunmuşlardır, hem de siyasi olarak MK üzerine yapılan müzakere sürecinde baskı grupları olarak kamuoyunu ve siyasi özneleri yönlendirmişlerdir. Bu grupların ve onların yürüttüğü çalışmaların etkisini anlamak için, özellikle ikinci dalga feminist hareket içinde yer alan kadın gruplarının eşitlik söylemi bu bölümün ilk inceleme konusu olacaktır. Daha sonra mecliste yer alan farklı partilerin söylemlerinin incelenmesine geçilecektir.

IV.1. İkinci Dalga Kadın Hareketinin Hukuka Yaklaşımı ve Eşitliğin Yeni Tanımı

1980'lerde yükselen ikinci dalga kadın hareketi, sadece politik yaklaşımı açısından değil, örgütlenme biçimi ve mücadele stratejileri açısından da, modernleşmenin erken evrelerinde ortaya çıkan kadın hareketinden önemli farklılıklar göstermektedir. Bu değişim, kadın hareketi içindeki grupların hukuk mücadelelerine de yansır. Tanzimat'ın ilanından Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar olan modernleşme sürecinde, reform yanlısı kadın ve erkek aydınlar ve (erkek) bürokratlar kadınları toplumsal gelişimin bir aracı olarak tanımlayan 'toplum merkezli' [20] ve 'aracsal' [12] bir bakış açısından konuya yaklaşmışlardır. Ancak bu yaklaşım, 1926 Türk Medeni Kanunu'nda yer alan eşitliğe aykırı pek çok düzenlemenin de meşrulaşmasına neden olmuştur. Aile içinde kadını ev ve özel yaşamla, erkeği ise kamusal alanla ilişkilendiren yasa, kadına ve erkeğe farklı roller ve sorumluluklar yükler. Bu açıdan yasa pek çok noktada eşitlik ilkesine aykırıdır [2, 21-24]. Finely'nin "ayrı alanlar ideolojisi" olarak adlandırdığı bu yaklaşımın [25] geçerliliği, "yasadaki ikili sistemin" (a dual system of law) temelini oluşturur [26]. Öte yandan yasa 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında yaygın olan burjuva liberal ideolojinin soyut bireysellik anlayışını ve 'negatif eşitlik' kavramsallaştırmasını da içerir. Bu, "eşitliğin bir tür 'negatif' tanımıdır; yani, insanlar arasında 'ayırım yapmama ve fırsat eşitliği sağlama' gereğini dile getirir" [20]. Buna göre, 'eşitlik', her şeyden önce 'yasa karşısında eşitlik', yani 'otorite'nin karşısında bütün insanların aynı haklara sahip olduğu ilkesinin ifadesi olarak tanımlanmıştır.

Buna karşı ikinci dalga feminist hareketin kuramsal, örgütsel ve fiili açılardan taşıdığı farklılıklara kısaca değinelim [14, 15, 27, 28]. Aralarında görüş

farklılıkları olsa da ve sosyalist, liberal ve radikal feminist gruplar olarak ayrılışlar da ikinci dalga feminist harekete genel karakterini veren bu yenilikleri kabaca sıralamak mümkün görünmüyor. Her şeyden önce ikinci dalga feminist hareket kadın haklarına ve kadın sorununa 'toplum-merkezli' bakış açısından 'kadın-merkezli' bakış açısına geçişi temsil eder. Yeni dalga kadın hareketi, kadın-erkek eşitliğine ve kadın sorununa 'toplum-merkezli' bakan diğer toplumsal hareketler ve projelerle kurulan 'koruyucu-kollayıcı' ilişkiden uzaklaşarak, otonomi ilkesini benimsemiştir. Tekeli'ye göre, yeni dalga feminizm, bu görüşünü patriarka teorisine dayandırarak meşrulaştırmıştır [28]. Bu çerçevede ikinci dalga kadın hareketi yukarıda belirtilen yasadaki çelişkiye işaret eder. Buna göre, toplumsal ideolojilerin ve geleneksel anlayışın yasalara zemin oluşturmasını engellemediğinden, 'negatif eşitlik' ilkesinin ötesine geçilmesi gerekir.

Kadın gruplarını 'negatif eşitlik' ilkesini eleştirmeye yönlendiren en önemli olgu, kamusal ve özel alan arasındaki belirgin ayrımın sorgulanmasıdır [16]. 1980'lerde kadın hareketinin politik mücadelesinin eksenine oturan bu durum, kamusal alan tanımındaki bir kaymaya da işaret etmektedir. Böylece, farklılıkları özel alana sıkıştıran kamusal alan fikrinden, farklılıklara açık yeni bir kamusal alan görüşüne geçilir. 'Toplum merkezli' bakış açısından 'kadın merkezli' bakış açısına ve yeni bir kamusal alan fikrine doğru yaşanan ilerleme, 'negatif eşitlik' tanımından 'pozitif eşitlik' tanımına doğru yönelimin bir göstergesidir.

Pozitif 'eşitlik' kavramı, toplumsal olarak eşitsiz koşullarda yaşayanların 'eşitlenmesi' sorununa dikkat çeker ve insanların 'eşit yaşam olanaklarına ulaşması' gereğini vurgular. Bu anlayış çerçevesinde, 'pozitif eşitlik', "toplumsal olanaklardan yararlanmak konusunda insanlar arasındaki eşitsizliği gidermek için 'ayırım yapma'yı, yani farklı insanlara farklı fırsatlar sunarak eşitliği sağlamayı hedefler" [20]. Üşür'ün de belirttiği gibi 'herkese eşit fırsat' ile 'farklı olanlara farklı fırsat' anlayışları birbirini reddetmez; ancak birlikte uygulandığında eşitlik anlamlı bir ilke haline gelebilir [20]. Bağımsızlığa, özel alana ve kadın kimliğinin farklılığına yapılan vurgu ve kadın erkek eşitliğine dair kadın-merkezli yaklaşım, hareketin en canlı olduğu ilk on yıla damgasını vurur [15]. Bu açıdan öne çıkan sorunlar, erkek egemen toplum, kadına yönelik her tür şiddet ve özellikle aile içi şiddet ve cinsel taciz, ailede kadının konumu, kadın cinselliği, medya ve kadın gibi konulardır. Bu yeni mücadele alanlarının ve konularının, 1990'larda kadınların hukuk alanında verdikleri mücadelelere ve taleplerine de yansıtıldığı görülmektedir.

Feminist hareket içinde yer alan kadın örgütlerinin ve gruplarının verdiği aktif hukuk mücadelesinin doğrudan ve dolaylı sonuçları bulunmaktadır. Her şeyden önce 'eşitlik' kavramına getirdikleri yeni boyutlar hukukçuların ve yasa yapıcıların söylemlerine yön veren

toplumsal güçler olarak etkinlik göstermişlerdir. Bunun dışında kadın grupları MK'nın yenilenmesi sürecinde danışma grupları veya baskı grupları olarak da işlev görmüşlerdir. Bunlar daha çok reformist kanatla işbirliği içinde hareket etmişlerse de, reformist cephe ile muhafazakar cephe arasında yürütülen pazarlıklarda reformistlerin muhafazakarlara verdiği kimi tavizlere karşı çıkmışlar ve müzakere sırasından ortaya çıkan tasarının tamamen ertelenmesi riski nedeniyle kimi maddelerin son hallerini kerhen onaylamışlardır.

IV.2. Yasa Yapıcılar İçindeki Farklı Söylemler: Reformcu Cephe ve Muhafazakar Cephe

Yapılan araştırmada, adalet komisyonunda yer alan partilerin ve parti temsilcilerinin (hükümette yer alan koalisyon partilerinin temsilcileri de dahil) MK reformuna yaklaşımlarının farklılıklar sergilediği ortaya çıkmıştır. Basına da yansıyan bu yaklaşım farklılıklarını kadın-erkek eşitliği ve kadın kimliği üzerine yürütülen farklı söylemler olarak ele almak mümkündür. Buna göre, bu çalışmada *reformist cephe* olarak adlandırılan cephenin ideolojik öncülüğünü, ağırlıklı geleneksel olarak merkez-sol parti içinde ele alınan DSP'nin temsilcileri yapmıştır. Bu aynı zamanda söz konusu kanun değişikliğiyle ilgili egemen söylemi kuran cephedir. Buna karşı, değişikliklere karşı çıkan ve yürürlükteki yasanın devamlılığını savunan *muhafazakar cephe* ise daha çok FP (Fazilet Partisi) ve MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) gibi merkez-sağdaki milliyetçi-muhafazakar partilerin mensupları yer almaktadır. Bunun dışında liberal merkez-sağ partiler ANAP'ın (Anavatan Partisi) ve DYP'nin (Doğru Yol Partisi) konumları çok net değildir. Bu belirsizlik sadece bu partilerin konumlarından kaynaklanmıyor olabilir. Bu bölümde yer alan tespitler 1999-2001 yılları arasında basında konuyla ilgili yayımlanan haberlerin analizine dayanmaktadır. Bu nedenle bu araştırma basına yansıyan haberlerle sınırlıdır. Bu partilerin konumlarının ve söylemlerinin daha detaylı bir biçimde incelenmesi için meclis tutanaklarının analizine ihtiyaç vardır. Bu ayırım aynı zamanda Üşür'ün siyasal partiler arasında merkez-sağ ve merkez-sol konumlara göre değiştiğini belirttiği, kadın-erkek eşitliğine iki farklı yaklaşımla kısmen örtüşmektedir [20]. "Bunlardan ilki, kadını aile kurumu ile özdeşleştiren ve kadın haklarına ailenin gereksinimleri bağlamında bakan 'aile merkezli' anlayıştır. İkincisi ise, kadın-erkek eşitliğine inandığını belirten, kadınların toplumsal yaşama katılımını çağdaşlığın, demokrasinin, gelişmişliğin gereği sayan 'toplum merkezli' anlayıştır" [20].

Reformist cephe içinde yer alan farklı görüşler, 'toplum merkezli' mantık ya da bakış açısı tarafından eklenir. Ancak özellikle yukarıda kısaca değindiğimiz ikinci dalga feminist hareketin yaklaşımının etkisinde ve uluslararası konjonktürdeki değişimler sonucunda bu geleneksel bakış açısında belirli kaymalar olduğu ileri sürülebilir. Örneğin, eşitlik ilkesinin ağırlıklı "negatif"

tanımlandığı reformist söylem içinde yer yer "kadın - merkezli" bakış açısının izlerine rastlanır. Böylece yürürlükte olan Medeni Yasadaki Aile Hukukunun dayandığı dört ilkedен üçü -birlik ve süreklilik, irade özerkliğine yer verilmemesi ve kamusal gözetim ilkeleri-devamlılık gösterirken, sadece 'kişiliğin özel olarak korunması ilkesi' kısmen değiştirilmek istenir [29]. Aile içi ilişkilerde kadının ve çocukların korunmasına yönelik kurallar koymak anlamına gelen bu ilke, bu yeni çerçevede yerini kadın açısından (konumuz gereği çocuklarla ilgili olan kısım dışarıda bırakılmıştır) eşitliğin negatif tanımına dayanan ilkeye bırakır. Nitekim sıklıkla eşitliğin kadın ile erkek arasındaki denklik ilişkisi olduğu vurgulanır. Ancak çelişkili bir biçimde zaman zaman eşitliğin 'pozitif' tanımına da göndermeler yapılır. Özellikle mal rejimi konusunda bu vurguya sık rastlandığını belirtelim. Bu noktaya aşağıda tekrar dönecektir.

Dolayısıyla Aile Hukuku reformu kadın-erkek eşitliği açısından 'toplum merkezli' bir yaklaşıma ve liberal eşitlik ilkesinin kadınlara genişletilmesi perspektifine göre yorumlanmıştır. Devamlılık gösteren ilkeler ve bu yeni ilkenin tümü aynı zamanda bir *moral düzenleme* olarak Aile Hukuku reformunun veya *düzenlemenin amaçlarını* ortaya koymaktadır. Bu amaçları 'belirtilen ilkeleri içselleştirmiş moral öznelere yaratmak ve dolayısıyla toplumsal yaşamı Batı medeniyeti seviyesine ulaştırmak' şeklinde özetlemek mümkündür. Bu bağlamda reformistlerin öngördükleri toplumsal zararlar ise şunlardır: kadın aile içinde erkekle eşit haklara sahip değilse mağdur duruma düşebilir ve kadınların mağduriyeti çağdaş toplum anlayışıyla çelişen durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir; yürürlükte olan MK imzalanan ve taahhüt edilen uluslararası anlaşmalarla çelişmektedir; reform Atatürkçülük ilke ve ilkelerinin bir devamıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, 'muhafazakar cephe' içinde yer alanların görüşleri 'aile merkezli' muhafazakar söyleme dayanır. Buna göre daha önce yürürlükte olan MK'un dayandığı dört ilkenin de devam etmesi gerektiği savunulur. Muhafazakar olarak adlandırılmalarının nedeni basitçe değişikliklere karşı çıkmaları değil, bunu köklü bir statükocu tavırla yapmalarıdır. Mesela siyasal projelerini İslami değerler üzerine kuranlar ve radikal milliyetçiler, 2002 yılında MK reformuna 1926'da muhafazakarların MK'un kabul edilmesi esnasında ileri sürdükleri eleştirilere benzer savlarla yaklaşmışlardır. Buna göre yeni MK'un topluma yabancı bir içeriğinin olduğu, İsviçre MK'undan tam bir tercüme olduğu, bu nedenle toplumsal dokuya uymadığı halde topluma tepeden zorla giydirilmeye çalışıldığı, sonuç olarak ya toplum üzerinde gerçekten etkisiz olmayacağı ya da daha çok aile ve geleneği çözücü ve yozlaştırıcı etkisinin olacağı ileri sürülmüştür. Bu nedenle tasarı "medenileştirici" değil "yozlaştırıcı" olacaktır. Bir başka deyişle, reforma gidilirken gözetilmesi gereken

toplumsal zarar, başta aile ilişkileri olmak üzere geleneksel yapıların çözülmesi ihtimalidir. Kadın-erkek ilişkilerini eşitlik üzerine kurmaya çalışırken aile içinde otorite ve temsil boşluğunun doğması, devletin özel alana müdahalesinin artması, özellikle kadınları haklarına kavuşturmaya çalışırken aile içi ilişkilerin aşırı maddileşmesi gibi beklentiler nedeniyle, potansiyel olarak reformların yukarıda belirtilen zarara yol açacağı savunulmaktadır. Bu bakış açısına göre korunması gereken asıl unsur kadın-erkek eşitliği değil, geleneksel aile yapısıdır. Ancak muhafazakar cephede yer alanlar açıkça eşitliği reddetmek yerine, ikili bir söylem kullanmışlardır.

Medeni Kanunun içerdiği Aile Hukuku'nun bir moral düzenleme olarak adlandırılmasının temel sebebi, aile ilişkilerinde ortaya çıkan sorunları ağırlıklı olarak kişilerin sorumlulukları ve ödevleriyle ilişkilendirmesi, yani sorun çözücü olarak eşleri görmesidir. Bunun önemli ölçüde doğal olduğu düşünülebilir. Konu aile olunca bu "mahren" alanın kişisel düzenlemeler üzerinden şekillenmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak örneğin boşanmış kadınların mağduriyeti, aile içi şiddet gibi konularda devletin üstlenebileceği sorumluluklar olduğu (kadın sığınakları açmak, tek ebeveynli ailelere özel desteklerde bulunmak ve bu gibi) ve aile içi ilişkileri dönüşüme zorlayan toplumsal koşulların olduğu düşünüldüğünde, tek sorumlunun bireylerin kendisi olmayabileceği iddia edilebilir. Bu açıdan konuya tek farklı yaklaşımı kadın hareketi içinde yer alan gruplar sergiler. Konunun sosyal boyutlarını vurgulayan öncelikle kadın hareketidir. Bunun dışında yer alan siyasal grupların söylemlerinin ortak yanı bu olguyu "moralleştirme"leridir. Nitekim bugün yürürlüğe girmiş olan Aile Hukuku üzerine yapılan tartışmalar izlendiğinde, reformların genel olarak sosyal devlet yönünün zayıf olduğu ortaya çıkar.

V. DÜZENLEME TEKNİKLERİNİN ANALİZİ: EVLİLİKLE KURULAN AİLE MODELİ VE KADININ TOPLUMSAL KİMLİĞİ AÇISINDAN AİLE HUKUKU'NDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

V.1. Bir Moral Düzenleme Olarak Aile Hukuku

Aile Hukukunda *düzenlemenin alanı* ailedir. Aile soyun ve mülkiyet ilişkilerinin (ya da soya ve mülkiyete dayalı toplumsal yeniden üretim pratiklerinin) meşru yollarla nasıl sağlanacağını belirleyen, düzene sokan bir mülki ve cinsel birlik ve ilişki biçimidir. Aile Hukukuna bakıldığında hukuksal açıdan aile ilişkilerini belirleyen temel pratiğin evlenme olduğu açıktır. Aile ilişkileri bu pratikle başlasa da, evliliğin bitmesi ailenin bitmesi anlamına gelmez. Ancak Türk Aile Hukuku açısından aile boşanmadan sonra hukukun konusu olmaktan çıkar (burada yasada yer alan "aile olarak yaşam hali"ni kapsayan ve sayısı çok az olan maddeler hariç

tutulmalıdır). Bu nedenle, hukuk açısından dar anlamda aile yasal evlilikle başlar ve yasal boşanma veya ölümlerle biter.

Aile ilişkilerini belirleyen ve Aile Hukukunun konusu olan *moral pratikler* evlenmeye, evliliğin yürütülmesine ve evliliğin sonlandırılmasına dair pratiklerdir. Evlenmeye aday veya evlenmiş olan çiftler ve onların kimi yakınları ve çocukları *düzenlemelerin moralleştirilmiş nesne ve öznesidirler*. Ancak bizim için önemli olan, Aile Hukukunun kadın ve erkekler için sonuçlarıdır. Aile Hukukunun kapsadığı her karar, bir düzeyde bahsi geçen pratikleri şekillendirme ve onlara yön verme gücüne sahiptir. Ayrıca aynı kararlar öznelerle belirli toplumsal kimlikler ve özne konumları atfeder. Yukarıda Aile Hukukunu bir düzenleme olarak ele alan söylemlerden bahsetmiştik. Bu söylemlerden egemen olanı, belirlenen pratiklerle özneler arasındaki ilişkiyi kurar.

Genel olarak düzenlemeler kimi toplumsal ilişki biçimlerini ve pratikleri mümkün kılarken bazılarını dışlar. Aile hukuksal açıdan evlilikle ilişkili olarak ele alındığından, hukukun kabul ettiği evlilik normlarına bakarak hukukun tanımladığı aile modelini ortaya koymak mümkündür. Bu açıdan 1926 Medeni Kanun ile 2002 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun Aile Hukuku açısından karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, temel alınan aile modelinde önemli değişiklikler olmadığı söylenebilir. Esas değişim aile modelinden çok, kadın-erkek eşitliği ilkesine dayandırılarak yapılan yeni düzenlemelerde görülür. Bu nedenle Aile Hukukunda yapılan değişiklikleri karşılaştırmalı olarak incelerken, değişmeyen yönlerini ele almak için yasanın öngördüğü aile modeline ve değişen yönlerini incelemek için de kadın-erkek eşitliği ilkesinden hareketle getirilen değişikliklere odaklanılacaktır. Ayrıca inceleme sırasında, MK tasarısı TBMM'nin Adalet Komisyonunda müzakere edilirken ortaya çıkan ve yukarıda söylemsel olarak analiz edilmiş olan tartışma ve söylemler de dikkate alınacaktır.

V.2. Kimler Evlenebilir? Evlilik Akdinin Düzenlenmesi

Aile hukukunun tanıdığı aile modeli özgür rasyonel bir ilişki biçimidir, tekeşlidir, egzogami esası üzerinden kurudur, heteroseksüeldir, sekülerdir.

Eski kanunla yeni MK'daki Aile Hukukunun yasal olarak tanımladığı aile modeli aynıdır. Aile Hukukunun tanıdığı aile modeli evlilik sözleşmesine dayanmaktadır. Bu sözleşme ancak ergin (yeni MK md. 124), özgür iradeye sahip (md.125), ayrı cinsiyetten, evli olmayan (yeni MK md. 130, 145), birbirinin alt ve üst soyu olmayan (md.129) iki kişi arasında evlendirme memuru aracılığıyla (yeni MK md. 143) yapılır. Bu koşullara dayandırılarak yapılan evlilik özgür iradede yoksun olanlar, örneğin akıl hastaları ya da yetişkin olmayanlar

arasında ya gerçekleştirilemez veya belirli koşullara bağlı olarak gerçekleştirilebilir. Evlilik ve aile seküler ve tek eşli bir kurumdur. Yani dini nikah ve dini nikahın meşru gördüğü çok eşlilik dışlanmaktadır. Evlendirme memuruyla temsil edilen devlet otoritesi evliliğin meşruiyetini onaylayacak en yetkili ve zorunlu makamdır. Kısaca yine dini nikah ve diğer evlilik ya da aile kurma biçimleri ikincil kılınmıştır. Heteroseksüel ilişki evlilik için temel normdur. Buna ilişkin ayrı bir madde olmamasına karşın, yasa metni dil bakımında taraf olarak sadece kadın ve erkeği tanımlamaktadır. Son olarak evlilik egzogamiye dayanmaktadır. Evliliğin kimler arasında yapılabileceğine dair düzenlenen bu maddelere bakılarak, devlet açısından evlenmesi meşru öznelerin kimler olduğu kadar, evliliğin genel normları ve ideal aile modeli ortaya çıkar.

Bu bağlamda yeni MK'da üç önemli değişiklik gerçekleştirilmiştir. Birincisi, evlenecek olanların yaşı daha önce kadınlar için 15 ve erkekler için 17 iken, yeni yasada bu, hem kadınlar hem de erkekler için 17 olarak değiştirilmiştir. Bu konuda tasarıda "küçük yaşta çocukların, özellikle kızların evlenmesine imkan tanıması olmasının gerek biyolojik, gerekse psikolojik açıdan olumsuz etkiler gösterdiği" gerekçesi ileri sürülmüştür (Türk Medeni Kanunu 2001 tasarısı, gerekçe bölümü, s. 8). Reformistler bu gerekçeye katılmış ve değişikliği kadın-erkek eşitliği açısından savunmuşlardır. Ancak muhafazakarlar Türkiye'de özellikle geleneksel ilişkilerin devam ettiği kırsal bölgelerde evlilik yaşının kız çocukları için oldukça düşük olduğu görüşünden hareketle, geleneksel olarak yaygın olan erken yaşta evlilikleri meşruiyet dışı bırakacağını ileri sürmüşlerdir. Kısaca burada belirtilen toplumsal zarar, resmi evlilik dışı ilişkilerin sayısının artacağıdır. Benzer bir tartışma yasanın akraba ilişkilerine getireceği sınırlamalar konusunda yapılmıştır. Buna göre yeni yasa alt ve üstsoy arasındaki evliliği yasaklar. Muhafazakar cephenin söylemine göre bu, gayri meşru ilişkilerin sayısının artmasına sebep olma riskini taşır. Reformistler ise bu sınırlamanın gelecek nesillerin sağlığı açısından gerekli olduğunu savunurlar. Yasal değişiklikler açısından burada üzerinde durmadığımız bir başka konu akıl hastalarının evlenmesi konusundaki kısıtlamadır (yeni MK md. 132).

Tıpkı eskisi gibi, yeni Aile Hukuku da heteroseksüel ilişkiyi norm kabul eder. Buna ilişkin ayrı bir madde olmamasına karşın, yasa metni taraf olarak sadece kadın ve erkeği tanımlamaktadır. Kişiler Hukuku bağlamında cinsiyet değişikliğine ilişkin hükümlere kısaca değinecek olursak, eski yasada bulunan 29. Maddeye göre kişiler cinsiyet değiştirebilirler ve cinsiyet değiştirdikten sonra yeni cinsiyetlerine göre kadın veya erkek olarak evlenebilirler. Yeni yasa bu maddeye bir ek getirir ve cinsiyet değiştirmeyi yasaklamaz ancak, zorlaştırır (yeni MK md. 40). Yeni Aile Hukuku için de meşru evlilik seküler ve tekeşlidir. Bu yasada, kadınla erkeğin birleşmesine hukuksallık kazandıran tek makam

ya da kurum olarak devletin tanınması, dini kurumun ve onun yetkilendirdiği kişi veya kişilerin meşru görülmemesiyle açıklanır. Yani yasa bu açıdan imam gibi diğer kurum temsilcilerine yetki ve otorite tanımamıştır. Buna göre yeni Medeni Kanun dini nikahın varlığını "Aile cüzdanı gösterilmeden evlenmenin dini töreni yapılmaz. Evlenmenin geçerli olması dini törenin yapılmasına bağlı değildir" (yeni MK md. 143) diyerek kabul etmiş ancak dini nikah evliliğin yasal temeli olarak tanınmamıştır.

İmam nikahı, MK tasarısı TBMM Adalet Komisyonu'nda görüşülmeye devam ederken tartışma yaratan konulardan biridir. Özellikle dönemin adalet bakanı Hikmet Sami Türk'ün imam nikahının hukuk açısından zina sayılabileceği açıklamasına karşı muhafazakar kanadın temsilcilerinden gelen tepkiler bu tartışmaya yeni boyutlar kazandırmıştır [30]. Bu konuyu FP'li milletvekili Abdülkadir Aksu "Yasalara göre zaten geçerli olan resmi nikahtır. Ancak, Türkiye'de imam nikahı diye bir realite var. Bu realiteyi görmek istemediği için bakanın tanımlamasını doğru bulmuyorum" şeklinde yorumlar [31]. Komisyonunda Türk'ün yaklaşımını destekleyen uzman Prof. Dr. Turgut Akıntürk'e tepki gösteren MHP milletvekili Gül, imam nikahının binlerce yıldır süregelen bir uygulama olduğunu, bu nedenle bunun gayrimeşru ilan edilemeyeceğini, ancak gayri kanuni kabul edilebileceğini söyler [32]. Genel olarak tepkiler imam nikahının yaygın bir gelenek olduğu ve zina gibi olumsuz anlam yüklü bir kavramla ilişkilendirilmesinin doğru olmadığı yönündedir. Bu açıdan gelenekle hukuk arasındaki uyumsuzluğun, geleneğin meşruiyetine gölge düşürmemesine dikkat edilmesi gerektiğine işaret edilir. Ancak imam nikahı dışındaki diğer evlilik biçimleri (örneğin birlikte yaşama) muhafazakarlar tarafından kökten reddedilmişlerdir. Bu konu açısından özellikle MK'da yer alan "birlikte yaşayan" ibaresine FP'lilerin ve MHP'lilerin gösterdikleri tepkiler önemlidir. Bu ifadenin "homoseksüel ve gayri meşru ilişkileri özendiriciği" görüşünü savunan bu milletvekillerinin itirazı üzerine bu ibare yerine "aile halinde yaşamak" ifadesi kullanılmıştır (Hürriyet, 29.03.2001). Dolayısıyla muhafazakarlar için önemli olan geleneğin korunmasıdır. Bu bağlamda devlet ve onun yasaları, geleneği korumak üzere var olması gereken kurumlar olarak düşünülmektedir. Sonuç olarak hem muhafazakarlar hem de reformistler evlilik ve aile alanında çok normluluğa karşıdır.

Kadınla erkeğin birleşmesini yasalaraştıran tek makam olarak devletin ve onun seküler yasalarının olması gerektiğini savunan reformistlere göre de toplumsal olarak oldukça yaygın olduğu düşünülen, ancak yasal görülmediği için kayıt altına alınmayan dini nikahlı çiftlerin varlığı bir sorundur. Yetkili makamlar şimdiye kadar bu sorunu çözmek için dini nikahlı olanlara af tanıma yoluna gitmişlerdir. Örneğin 1933 yılında çıkartılan Af Kanunu'nun 16'ncı maddesi ile, "imam

nikahı" ile kendilerini evli sayanlara bu birleşmelerini hukuken geçerli bir evlilik ve bunlardan doğmuş olan çocukları da sahil nesepli çocuk haline getirme olanakları sağlanmıştır [22]. Ancak bunun dışında daha gerçekçi ve kalıcı bir çözüm geliştirmemişlerdir. Bu sorunun yeni yasa yürürlüğe sokulmadan önce de hem akademik, hem de yasal çevrede tartışma konusu olduğunu biliyoruz ([22,33]). Özellikle akademik çalışmalarda vurgulanan bu sorunun artık aklarla çözümlenemeyeceği, bunun yerine yasal evliliğin kolaylaştırılması gerektiği düşüncesidir. Yeni yasa bu açıdan evlenmeyi (ve boşanmayı) kolaylaştıran hükümler getirmektedir. Ancak yeni yasa da tıpkı önceki yasa gibi aileyi ve evliliği sekülerlik ilkesine göre tanımlamakta ve dini nikahı köklü biçimde reddetmektedir.

Reformistler "imam nikahı" meselesine dönük eleştirilerini, İslamın veya Şeri yasanın çok karılılığı meşru görmesine dayandırır. Ancak gerçekte Türkiye'de çokkarılılık ciddi bir sorun mudur? Ayiter'in 1985'de yazdığı makalede öne sürdüğü tespite göre, yapılan çalışmalarda edinilen bulgular birden fazla karısı olan erkeklerin oranının sadece yüzde iki olduğunu göstermektedir [33]. Tarihsel incelemeler de (Osmanlı dönemi Türk ailesi hariç) çokkarılığın çok yaygın olmadığını vurgular [33-35]. Bu da çok karılılık nedeniyle dini nikahın reddedildiği tezinin pek kuvvetli olmadığını, sorunun daha çok ideolojik olduğunu ortaya koyar. Ayrıca özellikle bazı bölgelerde çok karılığın devam etmesinin tek sebebinin İslam olup olmadığı sorulmalı ve gerçek sorunun İslamın diğer ataerkil kurumlar ve geleneklerle birleşmesinden doğmuş olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca belirtilmesi gereken bir başka nokta, "sekülerlik" kavramının Türkiye'ye özgü bir anlam içerdiği ve kavramın bu özgün anlamının yukarıda koordinatları verilmeye çalışılan siyasal mücadeleyle ilişkisi olduğudur. Örneğin Batı'da sekülerlik anlayışı çerçevesinde yasal evlilik dini nikahı dışlamaz ve Batıdaki pek çok ülke için dini nikah resmi olan evlenme biçimlerinden biridir. Bu açıdan hem eski hem de yeni MK, İsviçre Medeni Kanunu'ndan farklıdır. Katolik mezhebine göre kadınla erkek Tanrı huzurunda birleştikleri için nikah kutsal bir işlemdir ve kanunidir [33]. Böylece dini törenle evlilik yasanın kapsamı içinde kalır. Dolayısıyla Türkiye'de tanımlanan seküler aile modeli sekülerliğin tek biçimi değildir. Sekülerliğin Türkiye koşullarına özgü tanımı ve bunun etrafında şekillenen sorunlar (çok karılılık, imam nikahı gibi) Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında şekillenen devlet ideolojisiyle ilişkisi içinde düşünülmelidir.

İmam nikahına dönük tedbirler arasında yasal ya da resmi nikahı kolaylaştırma önerisi yer almaktadır. Ancak bunun oldukça zayıf bir çözüm olduğu söylenebilir. Her şeyden önce pek çok birey için geleneği temsil eden düzenleme biçimleri resmi ve modern kurumlardan daha derin ve köklüdür. Bunun dışında, sadece resmi sınırlar içinde işlemeyen ve kişisel

tercihlerin geniş yelpazesini kapsayan toplumsal dünyanın her zaman içinde çok normluluk eğilimi taşıdığı bir gerçektir. Oysa hem MK hem de onun oluşumunda yer alan aktif özneler olarak siyasiler (ister muhafazakar olsun ister reformist) çok normluluğa karşıdır. Reformistler bunu çok hukukluluk olarak reddeder ve devlet yasalarının toplumsal çoğulluğa açılmasının devletin yasal otoritesini sarsacağı endişesini taşırlar. Muhafazakarlarsa geleneğin tekil ve değişmez olduğuna inanır, devleti ise bu toplumsal birliği güvence altına alacak tek otorite olarak görürler ve yasaların gelenek dışı farklılıkları kapsamasının geleneği ve İslami toplumsal yaşamı bozacağından kuşku duyarlar. Oysa, bugün Batı Hukuk sistemi, insan haklarının gelişimine paralel olarak ve aile yapısının giderek daha fazla çok normlu bir hal alması nedeniyle, artan ölçüde çok normlu bir içerik kazanma (yani farklı birlikte yaşama biçimlerini yasal evlilik olarak tanıma) eğilimindedir. Bu bağlamda çok normluluk içeren Batı hukuku (ister geleneksel olsun ister kişiye özel olsun) kişisel tercihlere gösterilen saygının da bir ifadesidir.

Son olarak konuya kadın-erkek ilişkisi ve eşitlik bağlamından bakacak olursak, dini nikahın yasal olarak tanınmamasının, dini nikahlı eşler içinde özellikle kadınları geleneksel ataerkil ilişkiler içinde korunmasız bırakma riskini içinde taşıdığı ileri sürülebilir. Tabii bu yorum resmi yasaların kadınlar lehine olduğu durumlar için geçerlidir. Oysa kadın-erkek eşitliğine duyarlı yasal bir çerçeve içinde, yasal evliliğin uygulanması ya da dini nikahın yasallaşması durumunda, kadın-erkek arasında köklenmiş olan ataerkil kurum ve ilişki biçimlerinin sarsılması beklenebilir.

V.3. Evlilik ve Aile İçi İlişkilerin Düzenlenmesi: Evliliğin Kadınlar Açısından Sonuçları

Yasal evliliğe dayanan aile modeli babasoyludur ve çekirdek aileyi temel almıştır. Evlilik sırasında yapılması gerekenler ve evliliğin kişinin konumu açısından sonuçlarına baktığımızda göreceğimiz gibi, evlilik baba-soyludur. Bu bakımdan yasada önemli değişiklikler yoktur, ancak bu sorun yukarıda belirtilen siyasi mücadele sürecinde hiç tartışılmayan konulardan biridir. 1926 MK'na göre, karı kocasının soyadını taşımakla yükümlüdür (eski MK, md. 153/1). İsmi mirası bakımından yeni düzenleme de aynı şekilde ana soyluluğu dışlar (yeni MK, md. 187), fakat aynı madde kadına istediği takdirde kocasının soyadına ek olarak kendi soyadını taşıma hakkını vermiştir. Bu yasal değişim 1997 tarihinde yapılmıştır [36]. Bu madde Alman MK'nın 1355'inci maddesine benzer, ancak evlenen eşlere kadının ya da erkeğin soyadını seçme özgürlüğü tanıyan İsviçre Kanunundan (md. 160) farklıdır [2]. Kan bağıının tanımlanması bakımından da baba-soyluluk ilkesi ağırlık kazanır.

Soybağı açısından yeni yasa özellikle neshebin sıhhatine ilişkin konularda önemli değişiklikler getirmiştir. Eski yasa evlilik dışı çocuğu "gayri meşru" veya "neshebi gayrisahih" olarak tanımlar ve böylece "neshebi sahih" ve "gayrisahih" çocuk ayrımı yapar. Eski yasada neshebin sıhhatine ilişkin hükümler (eski MK md. 241; md. 247; md. 249) evli olmama halinin bir tercih veya zorunluluk olabileceği olasılığını gözetmez ve bu durumu cezalandırmaya dönüktür. Yeni yasada çocuklar açısından yukarıda belirtilen ayırım kaldırılmıştır (yeni MK, ikinci kısım). Evlilik dışı birlikteliklerden doğan çocukları korumak isteyen yeni yasa bu açıdan daha çok 'çocuk merkezli' bir bakış açısına geçişin işaretidir. Ancak bu değişiklik, resmi aile modeli ve evliliğin babasoylu tanımına zarar vermeden gerçekleştirilmiştir. Yeni yasaya göre "Çocuk, ana baba evli ise ailenin [yani babanın], evli değilse annenin soyadını taşır" (yeni MK, md. 321). Evli olmayan çiftlerden doğan çocuğun babasının soyadını alması ayrı bir dava (velayet davası) konusudur. Kısaca çocukla baba arasındaki soybağının devamlığı açısından evlilik öncelikli (ama mutlak olmayan) bir şarttır. Annenin çocukla soybağı kurması ise sadece çocuk evlilik dışı doğduysa mümkündür.

Tıpkı eski yasada olduğu gibi yeni yasada da 'çocuğun annesi onu doğuran kadındır' (yeni MK md. 290) kuralı varsa da, babanın kim olduğu konusunda bir sorun çıkmasını önlemek için yasa kadına boşanmadan sonra 300 gün evlilik yasağı getirmiştir (yeni MK, md. 123). Bu maddeye, "Evlilik devam ederken veya evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün içinde doğan çocuğun babası kocadır" kuralından da anlaşılacağı üzere, çocuğun evli kocadan olup olmadığını tespit etmek için ihtiyaç duyulmuştur. Yasa tek eşlilik ve babasoyluluk ilkelerine dayanan aile modelini, kadın bedeni üzerinde uygulanacak teknikler yoluyla devamlı kılmayı amaçlar. Böylece yasa bu aile modelinin korunmasını, kadının bedensel bütünlüğü ve istediği zaman evlenme özgürlüğü ilkelerinden daha üstün tutar.

Temel olarak çekirdek aileyi ele alan MK, geniş aileyi de içerir ve tanır [37]. Bu durum MK'daki değişikliklerden sonra da devam etmektedir, ancak çekirdek aile modelinin içeriği (özellikle karı kocanın rolleri, konumları ve sorumlulukları açısından) değişmiştir. Bu anlamda eski MK kocanın karısı üzerindeki otoritesine dayanan ve bu otoriteyi özellikle toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü (kocanın dışarıda çalışarak maddi gelir sağladığı, karınsa evin ve çocukların bakımından sorumlu olduğu iş bölümü) yoluyla devamlı kılan aileyi kapsar. Fişek'in de belirttiği gibi bu, MK'un 151-169 maddelerinde açıklıkla görülmektedir. Eski yasada "evin reisi kocadır" hükmü geçerlidir (md. 152/I) ve kocanın reisliği sembolik değildir [22]. Madde 152/11 karının ve çocukların geçimini sağlama yükümlülüğünü kocaya verir. Buna karşılık koca, karısından "makul ölçüde" aile bütçesine katkıda bulunmasını isteyebilir (md. 190). Madde 159/II

karıyı belirli bir meslek ya da zanaat icra etmek istediği takdirde kocasından izin almakla yükümlü kılar. Eski yasaya göre "Karı evin idaresinden sorumludur" (md. 153/II), "ancak karı ortak mutluluk için gücü yettiğince kocasının yardımcısı ve danışmanı olmalıdır" (md. 153/II). Eski yasaya göre kadının da bazı temsil hakları vardır, ancak bunlar "evin daimi ihtiyaçları"nın sağlanmasıyla ilgili konulardaki yasal temsille sınırlıdır (md. 155). Eski yasaya göre anne ve baba velayet sorumluluklarını paylaşır, ancak bir anlaşmazlık halinde velayet hakkı babaya verilir (md. 263). Bu maddeler hem kadının kimliğini evle ve özel alanla özdeşleştiren, hem de bu alandaki ilişkileri düzenleyen otorite olarak erkeği gören ve kadını erkeğin otoritesine bağımlı kılan yaklaşımı temel alır.

Eski yasada evli kadının bir meslek ya da sanatla uğraşmasını kocasının onayına bağlayan kural, kadın hareketinin öncülüğünü yaptığı girişimler sonucunda, 29.11.1990 tarihinde Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. Daha önce ihmal edilen bu maddeye, ilk defa 1990'larda feminist gruplar karşı çıkmış ve kadının kamusal alana katılımının onun kendi iradesine bırakılmasını talep etmişlerdir. Yeni yasa bu değişikliği kapsar (yeni MK md. 367; md. 185-196; md. 335; md. 322; md. 323-329). Ayrıca genel olarak ailenin bütünlüğü ve sağlıklı işleyebilmesi için hem kadını ve hem de erkeği evin geçiminden ve düzeninden eşit biçimde sorumlu tutar. Buna göre yeni yasada erkeğin otoritesine dayanan ve erkeğin dışarıda kadınınsa ev içinde çalıştığı çekirdek aile modelinden, daha demokratik kuralların hüküm sürdüğü ve erkeğin ve kadının ev içi ve ev dışı sorumluluklarını eşit biçimde paylaştığı bir çekirdek aile modeline geçiş söz konusudur.

Bu bağlamda MK tasarısı TBMM Adalet komisyonundayken yapılan tartışmaların daha çok "evin reisi kocadır" maddesinin değiştirilmesi üzerinde ortaya çıktığını görüyoruz. Bu değişiklik talebine özellikle MHP'li milletvekillerinin itirazları ilginçtir. Bu şekilde "Türk ailesinin başsız kalmasından korktuklarını" ifade eden milletvekilleri, bu durumun belirli bir sorun çıktığı zaman eşler arasındaki krizi derinleştirebileceği tezini savunurlar. Yüksek sesle itirazda bulunan milletvekilleri arasında FP Erzurum milletvekili Fahrettin Kumbaracı ve MHP Kahramanmaraş milletvekili Edip Özbaş var. Bunlardan Özbaş'ın, "Reisliğin el değiştirmesinden korkum yok. Ama Türk ailesi başsız kalacak. Bu durumda ailenin resmi makamlara karşı temsili de güç olacak" açıklaması ilginçtir [38,39]. Burada tekrar muhafazakarların toplumla yasayı karşıtlık içinde ele aldıklarını ve yasaya toplumsal geleneklerin üstünde bir anlam yüklediklerini görüyoruz. Buna göre korunması gereken yine geleneksel düzendir ve yasanın müdahalesinin eşler arasındaki sorunların çözümüne ilişkin olumsuz sonuçlar doğurması ve böylece geleneksel aile yapısını bozması riski vardır. Bir diğer alt okuma, muhafazakarların "demokrasi"nin otorite boşluğu

yaratarak temsil krizine neden olacağı varsayımlarını ortaya koyar.

Aynı bağlamda ikinci önemli tartışma konusu "çalışma izni" meselesidir. Bu konuda muhafazakar kanadın izinsiz yapılacak işlerin aile huzurunu bozabileceği görüşünden hareket ettiğini görüyoruz. Bu sorunun giderilmesi için başlangıçta "kadın aile huzurunu bozmaması şartıyla çalışabilir" ibaresinin eklenmesini talep ederek [39], esasen kanunda değişiklik yapılması taraftarı olmadıklarını göstermişlerdir. Sonuç olarak muhafazakarlar devletin yasalar yoluyla toplumsal düzene müdahalesinin, bu özellikle var olan düzeni değiştirmek yönünde ise, geleneği yıkıcı ve düzeni bozucu olması nedeniyle reddederler.

Bu konuda Tasarırı hazırlayan Prof. Dr. Akıntürk "aile reisliği" veya "kocanın reisliği" yerine, cinsiyetsiz bir kavram olarak "ev başkanlığı"ni getirmeyi önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir (yeni MK md. 367). Böylece aile içi ilişkileri düzenleyen bir başkan olması öngörülür, ancak bunun evli kadının mı, yoksa erkeğin mi olacağı eşlere bırakılır. Çalışma izniyle ilgili olarak, "karının kocadan çalışma izni alması" gerekliliği kaldırılırken, eşlerin iş seçiminde "birliğin yararı ve huzuru koşuluyla" serbest bırakılması önerilir (yeni MK md. 192). Cinsiyetçi bakış açısıyla verilen bu tepkiler ve öneriler sonrasında, söz konusu maddelerin bu şekilde "cinsiyetsizleştirilerek" yeniden formüle edilmesinin sonucunda ortaya çıkan bu cümleler, sadece bu tartışmaların sunduğu genel siyasi bağlamda anlam kazanacak, bu bağlam dışında anlaşılacak garip ifadelerdir. Son olarak reformist kanattan H.S. Türk'ün açıklaması, Türkiye'nin kadın erkek eşitliğini öngören uluslararası anlaşmalara imza attığı, tasarının mevcut durumu desteklediği, Türk ailesinde ilişkilerin çoğunlukla eşitlik anlayışıyla yürütüldüğü, "birliği eşler beraberce yönetir" ibaresiyle Türk aile yapısının bozulmayacağı yönünde olmuştur.

V.4. Evliliğin Sonlandırılması: Butlanın (evliliğin feshi), Boşanmanın ve Mirasın Düzenlenmesi

Evliliğin sonlanmasının bir biçimi boşanmadır. Boşanmanın sebeplerinden biri de zinadır. Anayasa Mahkemesi TCK'nın erkeğin zinasını kadının zinasından farklı düzenleyen 441. maddesini, 26.09.1996 tarihinde iptal etmiştir. Bu süreç yine feminist grupların öncülüğünde ilerlemiştir. Ancak TBMM aynı duyarlılığı göstermemiş ve erkeğin zinasını kadının zinasını aynı koşullarda yeniden düzenlenmemiş, hatta kadının zinasını uzun süre suç olmaktan çıkarmamıştır. 23 Haziran 1998 tarihinde kadının zina suçunu düzenleyen TCK'nın 440. maddesi iptal edilmiştir. Kararda zinanın suç olup olamayacağı tartışmasının TBMM'ye ait olduğunun altı çizilmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen o yıllarda gerçekleştirilen değişiklikler sınırlı sayıda olup, kadınların talepleri ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Zina konusunda atılan eksik adımlar bunun göstergesidir [40].

Eski Yasa için, Kadının bekareti mahkemelerde vurgulanmış ve bakire olmadığının anlaşılması, evliliğin iptali (butlan) sonucunu verecek koşullar arasına alınmıştır [40]. Arat'a göre günümüzde bile hukukçular, "ahlaki ve toplumsal değerlerimizi göz önünde bulundurarak, bakire sanılan kadının sonradan bakire olmadığının anlaşılmasının, erkek için, gerek öznel gerekse nesnel olarak akdin feshini haklı kılacak bir hata" olduğunu savunmaktadırlar [40]. Ayrıca kadının ırzına geçilmesi, ya da temizlik ve yemek işlerini yapmaktaki noksanlığı, hukuken evlilikte şiddetli geçimsizlik ve uyumsuzluk yaratacağı şeklinde yorumlanarak, boşanma sebebi olarak kabul edilmiştir. Kadının bakire veya olmamasına bağlı olarak değişen bu uygulamalar, kadın cinselliğinin kontrolüne dayalı ataerkil yaklaşımı destekler niteliktedir ve kadınları bakire olup olmadıklarına göre ayırdığından, "yasalar önünde eşitlik" ilkesine aykırıdır. Uygulamada ortaya çıkan bu sorunların yeni yasal düzenlemeler sonucunda uygulamadan kalkıp kalmayacağı veya nasıl önleneceği önemli bir noktadır. Burada kadınların medeni haliyle ilgili olarak 1990'lı yıllarda yapılan diğer değişikliklere kısaca değinmekte yarar vardır. Bu değişikliklerde feminist hareketin doğrudan etkisi olmuştur. Bunlardan ilki Türk Ceza Kanunu'nda yer alan ve tecavüzlerde tecavüz edenin alacağı cezayı hafifletici bir sebep olarak (örneğin daha az hapis cezasına çarptırılması için) kadının medeni haline ve nasıl bir hayat sürdürdüğüne (fahişe olup olmadığına) bakılmasını öngören 438. maddenin Türk Ceza Kanunundan kaldırılmasıdır. Ayrıca kadın hareketinin düzenlediği bekaret kontrolüne karşı kampanyalar, Adalet Bakanlığı'nın bekaret kontrollerine yönelik bir genelge yayınlamasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra aynı dönemde "bakire", "dul" ve "boşanmış" gibi ibarelerin nüfus kağıtlarında yer almasına son verilmiştir.

Eski MK kadını koruduğunu iddia eder. Ancak yasanın esasen aileyi koruduğu, yasal düzenleme içinde erkeğin kadına ve çocuğa yönelik şiddet ve cinsel taciz konularında hiç bir düzenlemenin olmayışından anlaşılabilir. Eski Yasaya göre kadın kocasının uzun süreli fiziksel ve psikolojik kötü davranışını boşanma sebebi olarak gösterebilir, ama erkeğe karşı ceza davası açamaz. Çünkü yasa böyle bir suç tanımlamamış ve suç olarak kabul etmemiştir [40]. Aile içi şiddet 1980'ler ve 1990'lı yıllarda kadın hareketinin gündem maddelerinden en önemlisidir. Yasal mücadele çerçevesinde, kadınların 1980'lerde ilk kitlesel eylemi olan "*Kadınlar Dilekçesi*" çarpıcıdır. Bu kampanya çerçevesinde 1986 tarihinde *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*'nin uygulanması için hazırlanan dilekçeye 7000 imza toplanarak Meclise sunulmuştur [16]. Bunun dışında 1987'de Çankırı'da kocasından sürekli dayak yiyen bir kadının boşanma talebinin hakim tarafından reddedilmesi üzerine, bu ilde bulunan sekiz avukatın başlattığı protesto İstanbul'da bir kampanyaya dönüşmüş ve oradan da diğer illere yayılmıştır [18]. Bu kampanya ve etkinlikler sayesinde kadına yönelik aile içi şiddeti meşru

gören zihniyetin yasalar önünde eşitliği korumakla görevli mahkemelerde de varlığını sürdürdüğü ortaya konmuştur. Bunun dışında 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nun çıkarılmasında ve 1998 yılında yürürlüğe girmesinde yukarıda değinilen örgütlerin etkisi azımsanamaz. Kadınların demokratik hak mücadelesinin etkisiyle gerçekleşen önemli diğer adımlar, kadın sığınaklarının sosyal hizmet kurumu sayılmalarına ilişkin kanun değişikliği, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) kadın misafirhaneleri yönetmeliğinin çıkarılması ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nce şiddet mağduru kadınların karakollarda karşılaştıkları tutum ve uygulamalara yön veren Genelgeler yayınlanması ve bu genelgelere uygun olarak polisler verilen eğitim çalışmalarının geliştirilmesidir. Ancak bütün bunların feminist grupların taleplerine uygun olarak geliştirildiği söylenemez. Feministlerin üzerinde durduğu bu konuların, yeni yasa müzakere edilirken gündeme getirildiği şüphelidir. Basında yer alan haberlerin hemen hiçbirinde ailenin karanlık yüzü olan aile içi şiddet ve tecavüz üzerine tartışıldığına dair bir ibareye rastlanmamıştır.

Boşanmanın sonuçları açısından incelendiğinde de eski yasa ataerkil aile yapısını korur niteliktedir. 1926 Medeni Kanunu taraflara "mal birliği"ni ya da "mal ortaklığı"ni (bir kontrat sonucunda) tercih edilebilecekleri seçenekler olarak sunsa da, "mal ayrılığı"ni legal rejim olarak tanıtır. Bu rejim ilk bakışta oldukça adil gibi gözükülebilir. Ancak evlilik boşanmayla sonlandığında, eşlerin ortak çabaları sonucunda edinilmiş olan aile mülkünden kadına düşen pay, genellikle erkeğin şahsi mülküne dönüştüğünden, kadının kendisine düşen payı almasının çok zor olduğu genellikle bilinen bir durumdur. Fişek'in de belirttiği gibi, bu tür durumlarda, ailenin refahı ve mutluluğu için emek vermiş bir kadının, boşanmadan sonra kendisini tam bir yoksulluk içinde bulması oldukça mümkündür. Benzer bir durum, kadın kocanın mirasını miras sahibi diğer yakınlarla paylaşmak zorunda olduğundan, evlilik kocanın ölümüyle sonlandığında da söz konusu olmaktadır [22].

Yeni yasa "Edinilmiş Mallara Katılma" rejimini yasal rejim olarak benimsemiştir. Bunun dışında yasada mal ayrılığı, mal ortaklığı ve paylaşımlı mal ayrılığı seçimlik rejimler olarak yer alır. Yasal rejimin hareket noktası, Fişek'in yukarıda belirttiği sorundur; yani boşanma sonrasında eşlerden özellikle kadının uğradığı zararın giderilmesi ihtiyacıdır. Bu açıdan, Medeni Kanunda önerilen bu değişikliğin ardında yatan temel etkenlerden biri, örnek alınan İsviçre Medeni Kanunu'ndaki aynı yönde gerçekleştirilmiş değişikliklerdir. Ancak 1994 yılından bu yana yapılan tüm çalışmaların ardında, uzmanların yasaya bakış açısında meydana gelen değişikliklerden, kadın hareketinin gösterdiği gelişmeye kadar uzanan bir dizi sosyal olgunun etkisi de yadsınmaz. Nitekim bu madde bağlamında

irdelenen konu, feminist söylemin geliştirdiği, "kadının ev içi emeğinin görünmezliği" sorunuyla doğrudan ilişkilidir.

Bu bağlamda reformistler veya modernistler boşanmadan sonra kadınların karşılaştıkları mağduriyete, kadınların ev içi emeğine bir değer atfedilmesi gerekliliğine ve aile içi demokrasinin önündeki engellerin kaldırılmasına ihtiyaç duyulduğuna işaret etmişlerdir. Ayrıca bunlara muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve AB standartlarının sağlanması gibi amaçlar eşlik eder [41-47]. Buna karşı muhafazakarlar bu maddeye, evliliğin bir şirkete dönüşmesine yol açacağı, servet avcılarını yaratacağı, evlilik içinde maddi hesapların ön plana çıkabileceği, eşler arasında mal kaçırmanın başlayabileceği, boşanmaları arttıracacağı ve böylece Türk aile yapısını bozabileceği gibi gerekçelerle karşı çıkmışlardır [48-51]. Burada muhafazakarlar açısından korunması gereken yine geleneksel Türk ailesidir. Yasal koruyuculuğu reddetmeyen muhafazakarlar, yasanın değişmeden kalması, değişiyorsa da bunun Türk aile yapısının (yani ataerkil aile ilişkilerinin) geleneksel biçimini dönüştürmeden gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda kendi önerileri "paylaşmalı mal ayrılığı" rejimidir.

Türk aile yapısına daha uygun olduğu iddia edilen bu rejime göre, evlilik son bulduğunda paylaşım tabi olacak mallar, ailenin ortak kullanım ve yararlanması için edinilmiş mallar ve ailenin ekonomik geleceğinin güvence altına alınmasına yönelik mallarla sınırlandırılmıştır. Başka hiç bir ülkede uygulanmamış olan bu rejim, 1994 yılında yapılan komisyon çalışmalarında da yasal rejim olarak önerilmiştir [52]. Bu rejim o zaman da görüş ayrılıklarına neden olmuş ve reformistler tarafından çeşitli yönleriyle eleştirilmiştir [52]. 2001 tarihinde komisyondaki müzakereler sırasında eğilim "edinilmiş mallara katılım" rejiminin yasal rejim olması yönündeydi. Bu nedenle muhafazakarlar, boşanmadan sonra mal paylaşımı sırasında, cana kast, dayak, zina gibi gerekçelerle kusurlu olan eşe tanınacak payın küçültülmesini önermişlerdir. Ancak bu boşanmadan sonra maddi ve manevi tazminat olarak düzenlenmiştir (Yeni MK md. 174). Sonuçta MK "edinilmiş mallara katılım" rejimini yasal kabul eder. Ancak uygulamada yasa sadece yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yapılan evlilikleri kapsayacaktır. Yasanın bu şekilde uygulanması kadın grupları ve pek çok hukukçu tarafından eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.

VI. SONUÇ

Yasanın tarihsel ve toplumsal koşulların ışığında arkeolojisi yapıldığında Türkiye'de hukuksal açıdan tanımlanan modern aile ve evlilik modelinin nasıl olduğu ortaya çıkar. Buna göre evlilik rasyonel, heteroseksüel, ensest ilişkisini dışlayan ve böylece geleneksel akraba evliliklerini sınırlayan, "seküler", baba-soyulu, çekirdek

aileyi esas alan ve tekeşliliğe dayanan bir birliktir. Yeni yasa bu çerçevede önemli ölçüde eski yasadaki kurallarını aynen devralmıştır. Bu biçimiyle yasanın farklı gelenek ve göreneklere açık olmadığını, bunun çok hukukluluk gibi algılandığını ve diğer düzenlemeleri (örneğin dini ya da kişisel) kapsamak yerine dışladığını zaten söylemiştik. Ayrıca baba-soyulu aile modeli kadın-erkek eşitliği ilkesiyle çeliştiğinden, yasa hala eşitlik ilkesine aykırı hükümler içermektedir. Ancak yasa kadın-erkek eşitliği ilkesinden hareketle aile ilişkileri ve evlilik pratiğine dönük yeni düzenlemeler de getirmiştir. Bunlar kadının toplumsal konumu ve kimliği açısından önemli sonuçları olan değişikliklerdir. Ancak bu açıdan gelişim yine de tam değildir. Yasanın uygulanmasından edinilen düzenleme bilgisine, yasa çok yeni olduğundan ve uygulamaya ilişkin hükümler bu yazıda konu edilmediğinden değinilmemiştir. Ancak incelenen tartışma metinlerinden, yasanın moral bir düzenleme biçimi olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle evlilikle ortaya çıkabilecek sorunların çözümüne ilişkin bireyler dışında devletin de sosyal ve ekonomik yönden sorumlu olabileceği pek düşünülmemiştir.

Türk Medeni Kanunu değişikliğinin gerçekleştirilmesinin ardında önemli tarihsel ve toplumsal dinamikler yatmaktadır. Bu bağlamda kadınlar, Türkiye tarihinde örneğine çok sık rastlanan biçimde, muhafazakarların ve modernistlerin ya da reformistlerin siyasi söylemlerinin sembolleri olarak işlerlik kazanmışlardır. Ancak günümüzde bu süreçte pek çok yerel ve uluslararası kadın gruplarının ve örgütlerinin doğrudan ya da dolaylı etkinlik göstermiş olması ve bu kadın gruplarının yaklaşımlarının kazandığı "kadın merkezli" bakış açısı durumu geçmişten farklı kılar.

Yukarıda değinilen siyasi tartışmalarda, muhafazakar kampta yer alanlar daha çok "yasa" ile "toplumsal gerçeklik" arasındaki boşluğa dikkat çekerler ve bu boşluk nedeniyle yasanın işlemeyeceği ve yarardan çok zarar getireceğini savunurlar. Özellikle vurgulanan toplumsal zarar "geleneksel aile yapısının çözülmesi" ihtimalidir. Bu nedenle yasanın toplumsal gerçekliğe uygun ve var olandan hareketle düzenlenmesini önerirler. Burada ihmal edilen, yasanın toplumsal iyi arayışı içinde etkinlik gösterebilecek dönüştürücü gücüdür. Bu görüşe göre yasa belirleyici ve dönüştürücü olamaz, asıl belirleyici olan "toplumsal gerçeklik"tir, yani değişmez gibi görülen ataerkil-İslami gelenek ve muhafazakar aile yapısıdır. İkinci kampta yer alanlar ise tam aksine yasanın dönüştürücü gücüne inanır ve norm koyucu olarak (özellikle dini otoriteye karşı) sadece devlet otoritesini tanırlar. Yer yer toplumsal olarak söz edilen yasal düzenlemelere toplumun zaten hazır olduğuna değinilse de esasen inanılan "toplumsal gerçekliğin" yasal müdahaleye açık olduğu ve toplumsal iyi ve toplumsal gelişme adına devletin bu müdahalesinin yapılması gerekliliğidir.

Ancak Hunt'ın da önerdiği gibi hukuksal yapıyı ve yasaları tartışırken toplum-yasa ikileminden çıkmamız ve yasa ile toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi temel almamız gerekir. Bu bağlamda, örneğin imam nikahı tartışmasında sorun bu nikah biçiminin yasal olarak kabulü veya reddi ikileminin ötesindedir. Hem toplumsal çoğulluğu tanıyan, hem de toplumsal iyiyi düşünen "sorun merkezli" bakış açısından bakıldığında, mesele imam nikahının tanınıp tanınmaması değil, daha çok bunun nasıl düzenleneceğidir. Yasanın cezalandırıcı niteliğinden çok, düzenleyici niteliğini öne çıkaran bu yaklaşım, hem imam nikahlı kadınları yasa kapsamına alarak korur, hem de hukukun gerek toplumsal geleneklerden gerekse bireysel tercihlerden kaynaklanan toplumsal çok normluluğa uyarlanmasına izin verir. Hunt'ın yaklaşımına uygun bu üçüncü bakış açısı hem toplumsal gerçeklikle yasalar arasındaki boşluğu gördüğünden, hem de yasanın kuruculuğunu reddetmediğinden, hukuku toplumsal iyi arayışı olarak tanımlanabilecek demokratik siyasal mücadelelinin bir alanı olarak görmemize izin verir.

"Kadın merkezli" feminist bakış açısının vurguladığı pozitif eşitlik kavramını bu bağlamda yeniden düşünmek mümkündür. Buna göre, yasa eşitliği sağlamak adına toplumsal olarak mağdur olan taraf lehine pozitif ayrımcılık yapabilir. "Kadınların insan hakları" kavramı bu bağlam içinde gelişmiştir. Ancak MK'un reformuna yön veren modernistlerin/reformistlerin bu anlayış üzerinden hareket ettikleri şüphelidir. Reformist yasa yapımcılar açısından, toplum merkezli bakış açısı ve "negatif" eşitlik tanımı hala ön plandadır. Bu da onları yeni MK tasarısını muhafazakarlar karşı savunurlarken zayıf düşürmüş ve çelişkili açıklamalar yapmalarına neden olmuştur. Türkiye'de kadınların içinde buldukları sosyal gerçekliğe dayanılarak savunulması gereken maddeler, "medeniyet", "çağdaşlık" gibi soyut kavramlar çerçevesinde savunulmuştur. Aynı nedenle örneğin mal rejimindeki ilerici değişiklikler, bunların geçmiş evliliklere uygulanmaması gibi gerici bir uygulamayla bir arada yer alabilmiştir. Bütün bu açılardan incelendiğinde hukuk, kadın hareketinin hala önemli bir mücadele alanıdır ve hukuksal düzenlemelere "pozitif eşitlik" kavramı çerçevesinde bir bakış açısı getirmek ve aile hukuku gibi yasal düzenlemelerin konusu olan aile ilişkilerini bir moral düzenleme sorunu ve nesnesi olmaktan çıkarmak, kadın gruplarının bu alanda verecekleri mücadelenin ana eksenini ve hedefi olabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Yaraman, A. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- [2] Tekinay, S.S. (1985). Recent Developments in Policies and Regulations on Family in Western Countries. (Ed.: Erder, T.). *Family in Turkish Society*. Ankara: Turkish Social Science Association, 391-401.

- [3] Hunt, A. (1997). Moral Regulation and Making Up the New Person: Putting Gramsci To Work. *Theoretical Criminology*, 1(3), 275-301.
- [4] Hunt, A. (1993). *Explorations in Law and Society: Toward A Constitutive Theory Of Law*. New York and London: Routledge.
- [5] Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. London: Penguin Books.
- [6] Gramsci, A. (1971). *Prison Notebooks*, London: Lawren and Wishart.
- [7] Burchell, G. (1993). Liberal Government and Techniques of the Self. *Economy and Society*, 22(3), Ağustos, 267-282.
- [8] Jessop, B.; Bonnett, K.; Brombpley, S. & Ling, T. (1998). *A Tale of Two Nations*. Cambridge: Polity.
- [9] Foucault, M. (1972). *The Archeology of Knowledge*. London: Routledge.
- [10] Jessop, B. (1990). *State Theory: Putting Capitalist States into Their Place*. Cambridge: Polity.
- [11] Hall, S. (1988). *Thatcherism and the Crisis of the Left: the Hard Road to Renewal*. London: Verso.
- [12] Kandiyoti, D. (1991). Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. *Toplum ve Bilim*, (53), Bahar, 21-29.
- [13] Kadıoğlu, A. (1998). Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları. (Ed.: Hacımırzaoğlu, A.B.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 89-100.
- [14] Unat, N.A. (1998). Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü. (Ed.: Hacımırzaoğlu, A.B.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 323-336.
- [15] Bora, A. & Gündal, A. (2002). *90'larda Türkiye'de Feminizm*. (Ed.: Bora, A. & Gündal, A.). İstanbul: İletişim.
- [16] Timisi, N. & Gevrek, M.A. (2002). 1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi", *90'larda Türkiye'de Feminizm*. (Ed.: Bora, A. & Gündal, A.). İstanbul: İletişim, 13-40.
- [17] Kardam, F. & Ecevit, Y. (2002). 1990'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge. *90'larda Türkiye'de Feminizm*. (Ed.: Bora, A. & Gündal, A.). İstanbul: İletişim, 87-108.
- [18] Işık, N. (2002). 1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler. *90'larda Türkiye'de Feminizm*. (Ed.: Bora, A. & Gündal, A.). İstanbul: İletişim, 41-72.

- [19] *Türk Medeni Kanun Tasarısı*. (2001). Ankara: TBMM yayını.
- [20] Üşür, S. (2002). Siyasal Süreçlerde Kadın Erkek Eşitliği. (Ed.: Göğüş, M.; Ecevit, Y. & Üşür, S.S.). *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*. İstanbul: TÜSIAD-T/2000-12/290, 197-258.
- [21] Arat, Y. (1999). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. (Ed.: Bozdoğan, S. & Kasaba, R.). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 82-98.
- [22] Fişek, H. (1985). Introduction. (Ed.: Erder, T.). *Family in Turkish Society*. Ankara: Turkish Social Science Association, 287-300.
- [23] Koyuncuoğlu, T. (1998), "Medeni Kanun ve Kadın Hakları. (Ed.: Hacımırzaoğlu, A.B.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 58-63.
- [24] Toska, Z. (1998). Cumhuriyetin Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar. (Ed.: Hacımırzaoğlu, A.B.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 71-88.
- [25] Finely, L.M. (1993). Transcending Equality Theory: A Way Out of the Maternity and the Workplace Debate. *Feminist Legal Theory*. Philadelphia: Temple University Press.
- [26] Williams, W.W. (1993). Equality's Riddle: Pregnancy and the Equal Treatment/Special Treatment Debate. *Feminist Legal Theory*. Philadelphia: Temple University Press.
- [27] Berktaş, F. (1998). Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. (Ed.: Hacımırzaoğlu, A.B.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1-12.
- [28] Tekeli, Ş. (1998). Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme. (Ed.: Hacımırzaoğlu, A.B.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 323-336.
- [29] Köprülü, B. & Kaneti, S. (1989). *Aile Hukuku*, İstanbul: Lale Yayınevi.
- [30] Ilıcak, N. (2001). İmam Nikahı Zina. *Hürriyet*, 22 Şubat, 14.
- [31] Okuducu, G. (2001). İmam Nikahı Zina mı? *Milliyet*, 23 Şubat, 16.
- [32] (2001). Nikahsız Yaşam Hukuk Dışı Kaldı. *Hürriyet*, 03 Nisan, 12.
- [33] Ayiter, N. (1985). Children Born out of Wedlock. (Ed.: Erder, T.). *Family in Turkish Society*. Ankara: Turkish Social Science Association, 351-364.
- [34] Kandiyoti, D. (1985). Continuity and Change in the Family: A Comparative Approach. (Ed.: Erder, T.). *Family in Turkish Society*. Ankara: Turkish Social Science Association, 23-42.
- [35] Ortaylı, İ. (1985). The Family in the Ottoman Society. (Ed.: Erder, T.). *Family in Turkish Society*. Ankara: Turkish Social Science Association, 93-104.
- [36] K.S.S.G.M. (kasaum.ankara.edu.tr). [10.08.2004].
- [37] Ansay, T. (1985). Contemporary Constitutions and the Concept of Family in the Turkish Constitution. (Ed.: Erder, T.). *Family in Turkish Society*. Ankara: Turkish Social Science Association, 301-312.
- [38] (2001). Kocanın Aile Reisiği Tarihe Karşıyor. *Milliyet*, 21 Şubat, 10.
- [39] Kayar, A. (2001). Sübyanla Evliliğe Son. *Hürriyet*, 15 Şubat, 36.
- [40] Arat, Z. (1998). Kemalizm ve Türk Kadını. (Ed.: Hacımırzaoğlu, A.B.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 51-57.
- [41] (2001). Evlilikte Sarı Kart Dönemi. *Sabah*, 02 Mart, 4.
- [42] Ergü, E. (2000). Boşanan Kadına Kıdem Tazminatı. *Sabah*, 02 Mart, 36.
- [43] Akdaş, N. & Dalıdağ, D. (2001). Kadınlar Tasarı Konusunda Kuşkulu. *Hürriyet*, 08 Mart, 7.
- [44] Armutçu, O. (2001). Medeni Kanun'da Çatlak. *Hürriyet*, 15 Mart, 19.
- [45] Armutçu, O. (2001). Türk İstifadan Döndü. *Radikal*, 15 Mart, 19.
- [46] Armutçu, O. & Demirkan, S. (2001). Medeni Kanun'a MHP'liler Karşı, Bahçeli Değil. *Hürriyet*, 19 Mart, 19.
- [47] (2001). Anneler, Hayırsız Evlattan Korunacak. *Hürriyet*, 11 Nisan, 22.
- [48] (1999). Bekir Lider Servet Avcılarına Karşı. *Hürriyet*, 9 Kasım, 23.
- [49] (2001). Medeni Hukuk ve Mal. Yeni Şafak, 14 Mart, 20.
- [50] (2001). Medeni Kanun'da Mal 'Kavgası' Aşılıyor. *Hürriyet*, 26 Mayıs, 22.
- [51] Korkmaz, s. (2001). Zinaya ve Cana Kasta Mal Cezası. *Hürriyet*, 06 Haziran, 22.
- [52] Kılıçoğlu, A. (2001). *K.S.S.G.M.* (www.kssgm.gov.tr). [13.12.2003].

Haziran 2007.209-224.

Türk Medeni Kanunu. (2001). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Türk Medeni Kanunu. (2002). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Betül YARAR (betyarar@lycos.com) has received her Ph.D. from Lancaster University. She is Associated Professor of Art and Science Faculty at Abant İzzet Baysal University. Her research areas are social change and transformation, the Process of Modernisation in Turkey, Politics of Culture.